

Reprodukční záměry mladých lidí¹

Petra Šalamounová, Gabriela Šamanová

Úvodem

Jednou z nejžhavějších demografických otázek současnosti jsou příčiny poklesu úrodnosti. V zásadě lze říci, že existují dva hlavní směry, které se snaží tuto změnu vysvětlit. První z nich vidí příčinu hlavně v ekonomických faktorech, tedy v tom, že mladí lidé nejsou dostatečně ekonomicky zajištěni a nemohou si dovolit rodinu založit (nebo mít více dětí), ani kdyby chtěli. Protipólem je teorie, že mladší generace mají zcela odlišný hodnotový systém oproti svým rodičům. Narození dítěte odkládají, protože se v mládí věnují jiným aktivitám (vzdělávání, pracovní kariéra, vlastní zájmy atd.). Rodinu plánují založit až ve vyšším věku, obdobně jako tomu je v řadě západoevropských zemí.

Dá se předpokládat, že chování mladé generace ovlivňují oba faktory současně. Dosud ale neproběhlo mnoho výzkumů, které by se přímo touto problematikou zabývaly. Rozhodly jsme se proto položit v dubnovém šetření Centra pro výzkum veřejného mínění, které bylo zaměřeno na rodinu a bezdětnost, přímé otázky, proč lidé nechtějí dítě (nebo další dítě) nebo proč jeho narození odkládají. Určitou nevýhodou je, že ve výběrovém souboru bylo relativně málo respondentů, kterých se tato problematika týkala. Výsledky výzkumu nebylo tedy možné porovnávat podle pohlaví, vzdělání a dalších charakteristik, přestože by srovnání bylo jistě velmi zajímavé.

V analýze se zaměřujeme na věkovou skupinu do 34 let. Starší respondenti už téměř všichni své reprodukční plány uskutečnili a v případě těch, kteří narození dítěte dosud odkládají, je velká pravděpodobnost, že se jim toto během života již nepodaří zrealizovat (především u žen).

Počet plánovaných potomků

Ve sledovaném souboru patnácti až čtyřiatřicetiletých zaujímali bezdětní téměř tři čtvrtiny z celku, respondenti s jedním dítětem 15 % a se dvěma dětmi 11 %. Tři nebo více dětí uvedla pouze necelá 2 % oslovených. Dotázaným byla položena otázka, kolik dětí, resp. kolik dalších dětí, by chtěli ve svém životě mít. V následující tabulce je znázorněna hypotetická struktura počtu dětí tak, jak by vypadala, kdyby všichni dotázaní uskutečnili své reprodukční záměry.

Tabulka 1: Struktura počtu již narozených a plánovaných dětí podle pohlaví respondenta (v %)

	počet dětí*				
	0	1	2	3	4
ženy	5,2	14,5	66,9	11,0	2,3
muži	2,8	13,1	71,7	11,0	1,4

* součet dětí již narozených a plánovaných

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004/duben (N = 172 pro ženy, N = 145 pro muže)

¹ Tento článek vznikl v rámci grantu „Fenomén bezdětnosti v kontextu sociálních změn v české společnosti“ uděleného řešitelce grantu Mgr. H. Haškové a spoluřešitelce grantu PhDr. L. Zamykalové Grantovou Agenturou AV ČR (reg.č.: KJB7028402).

V představách respondentů o tom, kolik by chtěli mít děti, nerozhodovalo, zda byl dotázaný muž či žena. Proporce získaných odpovědí byly u obou pohlaví prakticky shodné (rozdíly nebyly statisticky významné). Většina (více než 2/3) dnes patnácti až čtyřiatřicetiletých by chtěla mít ve svém životě dvě děti.² V pořadí druhou nejčetnější skupinu (v průměru přibližně 14 %) tvořili lidé, kteří buď jedno dítě již mají a další nechtějí, nebo nemají zatím dítě žádné a do budoucna plánují narození pouze jednoho potomka. Rodinu se třemi dětmi chce mít zhruba každý desátý respondent. V souboru se vyskytli i lidé, kteří nechtějí mít děti žádné. Jejich zastoupení bylo však příliš malé a tudíž nedostatečné pro podrobnější analýzu. Část z nich tvořili tzv. náctiletí, u kterých se dá předpokládat jistý druh ostentativní deklarace, která může být v průběhu života ještě revidována.

Perspektiva celkového počtu plánovaných dětí se mění s narozením prvního dítěte. Zatímco bezdětní v pětasedmdesáti procentech případů uvádějí, že by chtěli mít dvě děti, lidé, kteří prošli zkušeností s narozením a výchovou jednoho dítěte, počty plánovaných potomků zčásti redukuje. Druhé dítě ke svému stávajícímu chtějí méně často (pouze polovina respondentů s jedním dítětem). Mezi bezdětnými zamýšlí mít jedno dítě pouze třináct dotázaných ze sta, avšak mezi rodiči jednoho dítěte další už neplánuje více než třetina dotázaných, což nasvědčuje tomu, že se preference u lidí s „rodičovskou praxí“ částečně přesouvají k jednoduchým rodinám.

Věková skupina 15 – 24 let

V rozhodování o založení či rozšíření již založené rodiny hraje důležitou roli věk a s ním související etapy života – studium, nástup do zaměstnání, osamostatnění se apod. Pro účely zevrubné analýzy důvodů pro odkládání narození prvních či dalších dětí jsme soubor podle věku rozdělili do dvou skupin 15 – 24 a 25 – 34 let. Subtilnější členění nebylo pro nízký počet respondentů, kteří spadají do sledovaného souboru „mladých“, možné. Ve věkové kategorii patnácti až čtyřadvacetiletých mělo děti pouze pět dotázaných (tři muži a dvě ženy, relativně 3 %). Zbýlých 181 respondentů (relativně 97 %) bylo bezdětných. Žádný z oslovených mužů nechtěl mít dítě (respektive další dítě) dříve než za rok. Mezi ženami byly tři těhotné, dvě chtěly mít dítě do roka, ostatní až později. Přestože naprostá většina mladých respondentů ve věku 15 až 24 let s dětmi ve svém životě počítá (85,5 %, 4,8 % děti nechce, 9,7 % zatím neví), jejich narození odsouvá do vyššího věku. Výsledky výzkumu tak korespondují s aktuálními demografickými ukazateli porodnosti, podle nichž se průměrný věk matky při porodu pohybuje okolo 27 let a nejčastější věk matky při porodu okolo 26 let.

Respondentům, kteří uvedli, že chtějí mít dítě za dobu delší než rok, byl předložen seznam možných důvodů pro odklad narození dítěte, u nichž se ke každému měli vyjádřit, zda odpovídá či neodpovídá jejich současné situaci.³ Položky jsou seřazeny podle získaného skóre souhlasu s tím, že daná situace vystihuje respondentovy důvody pro plánování narození dítěte za dobu delší než rok.⁴

² Obliba modelu dvoudětné rodiny má v České republice již mnohaletou tradici, což potvrzují i výsledky šetření, v nichž byl zjišťován názor na ideální počet dětí v rodině. Bezkonkurenčně největší četnost (vždy více než 2/3 respondentů) byla u varianty odpovědi „dvě děti“ zaznamenána jak ve výzkumu agentury STEM v roce 1996, tak v obou výzkumech CVVM v letech 2003 a 2004.

³ Vzhledem k tomu, že respondentů s dětmi byl mezi patnácti až čtyřadvacetiletými zanedbatelný počet, můžeme při interpretaci důvodů pro odklad narození dítěte uvažovat o příslušnících této věkové skupiny jako o lidech, kteří se teprve chystají založit rodinu.

⁴ Respondent mohl vyjádřit souhlas s libovolným počtem důvodů najednou.

Tabulka 2: Důvody pro odkládání narození dítěte ve věkové skupině 15 – 24 let (v %)*

na dítě se cítím být příliš mladý	91,7
moje ekonomická situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	85,7
moje bytová situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	85,7
já nebo můj partner studujeme a nechceme mít dítě během studia	66,7
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji své práci	51,2
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji svým zájmům	48,8
můj partner se na dítě cítí být příliš mladý	46,4
nemám vhodného partnera	46,4
můj partner zatím nechce mít dítě	45,2
zatím nechci mít dítě z jiného důvodu	6,3
zatím jsem vytížen péčí o děti, které už mám	2,4

* součet odpovědí rozhodně ano a spíše ano (dopočet do 100 % v řádcích tvoří součet odpovědí spíše ne, rozhodně ne a nevím)

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004/duben (N = 84)

Z odpovědí na otázku, u které se měl respondent vyjádřit ke každé položce zvlášť a zhodnotit, do jaké míry vypovídá o jeho současné situaci však nevyplývá, co je tím hlavním důvodem, proč o dětech uvažuje ve vzdálenějším časovém horizontu. Značná část dotázaných totiž uvádí, že na jedné straně se cítí být pro založení rodiny příliš mladá a současně na straně druhé, že nemá pro narození dítěte vyhovující ekonomické a bytové podmínky. V dalším kroku měli proto dotázaní vybrat mezi nabízenými důvody pouze jeden a to ten, který je pro jejich aktuální rozhodování nejdůležitější (tabulka 3). Více než polovina respondentů označila jako nejdůležitější důvod svůj nízký věk. Obdržené četnosti naznačují, že nevyhovující ekonomická a bytová situace, které spolu s nízkým věkem uváděla při charakteristice své současné situace většina respondentů, nejsou hlavní příčinou odkládání narození dítěte v této věkové skupině.⁵ Prototyp respondenta ze sledované věkové skupiny patnácti až čtyřiaadvacitiletých plánuje mít ve svém životě děti. Na založení rodiny si však připadá především příliš mladý, často ještě studuje, teprve hledá partnera a věnuje se svým zájmům. Současně chce být před narozením dítěte v uspokojivé ekonomické situaci a mít kde bydlet.

Tabulka 3: Hlavní důvod pro odkládání narození dítěte ve věkové skupině 15 – 24 let (v %)

na dítě se cítím být příliš mladý	51,4
já nebo můj partner studujeme a nechceme mít dítě během studia	18,6
nemám vhodného partnera	10,1
moje ekonomická situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	7,1
moje bytová situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	7,1
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji svým zájmům	2,9
můj partner se na dítě cítí být příliš mladý	1,4
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji své práci	1,4
Celkem	100

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004/duben (N = 70)

⁵ Pořadí hlavních důvodů pro odkládání narození dítěte se nezmění ani v případě, kdy uvažujeme pouze respondenty z věkové skupiny 20 - 24 let.

Věková skupina 25 – 34 let

Příslušníci věkové kategorie 25 - 34 let se ve svých názorech i ve skladbě podle počtu dětí od skupiny analyzované výše značně odlišovali. Podíl bezdětných tvoří v této skupině 48 %. Rodičem jednoho dítěte je 28 %, dvou dětí 20 % a tří dětí 4 % z celkového počtu 193 dotázaných. Asi třetina oslovených nechce v budoucnu dítě vůbec, v naprosté většině jsou to však lidé, kteří už aspoň jedno dítě mají. Šest z deseti oslovených dítě plánuje a 9 % zatím ještě není rozhodnuto. Také časování narození dětí vypadá u této věkové skupiny jinak než u skupiny patnácti až čtyřicetiletých. Jedenáct respondentek bylo v době výzkumu těhotných (10 % z těch, kteří uvedli, že chtějí mít v budoucnu dítě), další pětina (žen i mužů dohromady) by chtěla počít dítě do dvanácti měsíců. Respondentů, kteří dítě plánují za dobu delší než rok (60 %), jsme se zeptali na důvody takového rozhodnutí (tabulka 4).

Tabulka 4: Důvody pro odkládání narození dítěte ve věkové skupině 25 – 34 let (v %)*

moje ekonomická situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	56,9
moje bytová situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	55,4
na dítě se cítím být příliš mladý	33,8
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji své práci	33,8
můj partner zatím nechce mít dítě	33,8
můj partner se na dítě cítí být příliš mladý	23,1
zatím jsem vytížen péčí o děti, které už mám	21,9
nemám vhodného partnera	20,0
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji svým zájmům	18,5
já nebo můj partner studujeme a nechceme mít dítě během studia	15,4
zatím nechci mít dítě z jiného důvodu	5,6

* součet odpovědí rozhodně ano a spíše ano (dopočet do 100 % v řádcích tvoří součet odpovědí spíše ne, rozhodně ne a nevím)

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004/duben (N = 65)

Více než polovina respondentů nemá pro narození dítěte⁶ v ročním časovém horizontu vyhovující ekonomické nebo bytové podmínky. Třetina dotázaných se cítí na dítě stále příliš mladá, nechce zatím omezit pracovní aktivity nebo nechce dítě jejich partner. Zhruba pětina zúčastněných má příliš mladého partnera nebo nemá partnera vůbec. Stejný počet dotázaných je zatím vytížen péčí o děti, které už má. Další skupina respondentů (19 %) zatím nechce omezit čas, který věnuje svým zájmům, nebo nechce mít dítě během studia (15 %).

Přehled důvodů pro odkládání narození dětí, které "starší" respondenti označovali za nejdůležitější, je velmi heterogenní. U žádné z položek se neseskupila významnější skupina dotázaných (tabulka 5).

⁶ U této skupiny (25 – 34 let) není pro malou četnost možné už dále rozlišit, zda se jedná o odklad narození dítěte prvního či vyššího pořadí.

Tabulka 5: Hlavní důvod pro odkládání narození dítěte ve věkové skupině 25 – 34 let (v %)

nemám vhodného partnera	14,3
moje ekonomická situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	12,5
moje bytová situace je pro narození dítěte zatím nevyhovující	12,5
na dítě se cítím být příliš mladý	12,5
já nebo můj partner studujeme a nechceme mít dítě během studia	12,5
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji své práci	10,7
zatím jsem vytížen péčí o děti, které už mám	8,8
můj partner se na dítě cítí být příliš mladý	5,4
zatím nechci kvůli dítěti omezit čas, který věnuji svým zájmům	3,6
zatím nechci mít dítě kvůli zdravotním problémům	3,6
zatím nechci mít dítě z jiného důvodu	3,6
Celkem	100

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost 2004/duben (N = 56)

Nejvíce oslovených plánuje počít dítě v budoucnosti vzdáleně minimálně rok, protože nemá zatím vhodného partnera. Avšak téměř stejný počet oslovených považuje za hlavní důvod nevyhovující ekonomické a bytové podmínky nebo to, že se cítí být příliš mladý, studuje nebo nechce omezit čas, který věnuje práci. Diferenciace ve vnímání nejdůležitějšího důvodu pro odklad narození dítěte je způsobena do značné míry tím, že v souboru pětadvacetiletých až čtyřiatřicetiletých jsou zastoupeni jak rodiče s dětmi tak bezdětní, kteří ještě studují. Takoví respondenti se však nemusí nutně lišit věkem. Svou situaci hodnotí rozdílně stejně starý (například sedmadvacetiletý) student a někdo, kdo v tomto věku již několik let pracuje. Výpověď o tom, kdy se člověk cítí být na dítě ještě příliš mladý, je čistě subjektivní a nemusí souviset přímo jen s věkem, ale i s tím, v jaké fázi života se dotyčný právě nachází. Zdá se tedy, že dělíci linii mezi lidmi, kteří deklarují své "mládí" jako důvod pro prozatímní bezdětnost a lidmi uvádějícími jiné důvody, nelze stanovit jednoduše podle věku. Fakt, zda člověk již má děti nebo je bezdětný, hraje v rozhodování o tom, kdy si dítě (resp. další dítě) "pořídí", důležitou roli. Právě to, že nevíme, jestli respondent hovoří a svém prvním či dalším dítěti, velmi ztěžuje interpretaci výsledků. Rozhodly jsme se proto přikročit k analýzám důvodů pro odkládání reprodukce a to podle počtu dětí bez ohledu na věk dotázaného.

Z 279 bezdětných respondentů chce mít v budoucnu dítě 84 %, 5 % chce zůstat bezdětnými a 11 % není rozhodnuto. Téměř polovina (47 %) těch, jež jsou zatím bezdětní, ale děti ve svém životě mít chtějí, má v úmyslu počít dítě za dobu delší než rok. Hlavními důvody pro odklad narození dítěte byly v této skupině deklarované mládí (16 % dotázaných) a studium (7 % dotázaných). Dvacetina bezdětných nemá zatím vhodného partnera. Nevyhovující ekonomická či bytová situace byly hlavním důvodem, který brání okamžitému založení rodiny, přibližně u tří dotázaných ze sta.

Mezi rodiči, kteří již jednoho potomka vychovávají (v absolutním počtu 57), měla v úmyslu mít další děti více než polovina (56 %). Třetina dotázaných již ke svému jedináčkovi další dítě neplánuje. Zbývající „jednodětní“ nejsou zatím o celkovém počtu svých dětí rozhodnutí. Počty účastníků výzkumu, kteří měli jedno dítě a další již neplánovali, nebo chtěli druhé dítě minimálně až za rok, jsou tak malé, že výsledky analýzy jejich důvodů nejsou relevantní.

Většina rodičů dvou dětí (83 % z celkového počtu 41) s dalším potomkem již nepočítá, zeptali jsme se jich proto na důvody takového rozhodnutí. Hlavní a prakticky jediný důvod reprezentuje prohlášení, že dotyčný již má tolik dětí, kolik chtěl.⁷

⁷ Jiný důvod byl uveden minimálně a současně se u žádného z jiných důvodů neseskupili ani dva respondenti.

Závěrem

Z provedeného výzkumu vyplývá, že naprostá většina dotázaných má v úmyslu založit v budoucnu rodinu. Největší podíl z nich plánuje mít dvě děti. Hlavní změnou proti předchozímu období (tedy období do začátku devadesátých let) je posun ve vnímání vhodného věku pro zakládání rodiny. Většina lidí do 24 let se ztotožnila s výrokem, že na dítě je ještě příliš mladá. Polovina z nich své mládí uvedla jako hlavní důvod pro odkládání narození dítěte. Jako příliš mladý se cítí také každý třetí respondent ve věku 25 – 34 let. Ještě v předposledním sčítání lidu v roce 1991 byly téměř tři čtvrtiny dívek ve věku 24 let již matkami alespoň jednoho dítěte. Muži zakládali rodinu ve věku jen o něco málo vyšším (rozdíl činil zhruba dva roky).

Jako další významný důvod pro odkládání narození potomka uváděli mladí respondenti do 24 let nevyhovující ekonomické a bytové podmínky. Oba důvody podpořilo shodně 85 % dotázaných z této věkové skupiny. Oslovení mohou ale tyto nevyhovující podmínky chápat jako přechodný stav související s etapou, ve které se nacházejí – studium, začátek pracovní dráhy. Dá se tak usuzovat z toho, že většina z nich nevedla ekonomické faktory jako hlavní důvod.

Mezi staršími respondenty (25 – 34 let) jsou uváděné důvody pro odklad narození dítěte různorodější. Je to dáno do určité míry i tím, že tato skupina je sociodemograficky značně heterogenní. V některých případech hovořili dotázaní o odkládání narození již druhého dítěte. Tyto důvody jsou pak nutně odlišné od důvodů dotázaných, kteří teprve uvažují o založení rodiny. Mezi bezdětné starší 25 let patří často lidé s nejvyšším vzděláním a s většími ambicemi. Na druhé straně však také lidé v životě neúspěšní. Shodný počet respondentů tak označil za hlavní důvod odkládání narození svých dětí do vyššího věku jak nevyhovující ekonomické a bytové podmínky a absenci vhodného partnera tak i studium a upřednostňování profesních aktivit.